

ZAMONAVIY MARKAZIY OSIYO FALSAFASININI IKKI DAHOSI

Haqqulov Nabijon Qahramonovich¹

Annotasiya: Sharq va G'arb madaniyatlari o'zaro tutashgan va bir-birini boyitgan, jahon tamaddunining qadimiy beshiklaridan biri - Markaziy Osiyo hisoblanadi. Sharq va G'arb chorrahasida joylashgan bu mintaqa ko'p asrlar davomida madaniyatlar, ilmiy g'oyalar, tillar hamda dinlarning o'zaro muloqoti va ta'siriga turtki beradi.

Maqolada mintaqaning taniqli faylasuf-olimlari - akademik I.M.Mo'minov va akademik A.M. Bahouddinovlarning falsafiy tafakkur merosining zamonaviy sivilizasiya rivojidadagi o'rni va ahamiyatini, mamlakatlarimiz o'rtasida ko'p qirrali hamkorlik va o'zaro do'stona aloqalar tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Markaziy Osiyo, zamonaviy sivilizasiya, ilm-fan, falsafiy tafakkur tarzi, madaniyat chorrahasi, ijtimoiy-falsafiy hamda ilmiy-tabiiy fikrlari rivoji, ma'naviy meros.

Tarixiy ildizlari ilk o'rta asrlarga borib taqaladigan tarqalgan Samarqand davlat universiteti nafaqat O'zbekistonda balki Markaziy Osiyoda ham eng nufuzli universitetlardan biridir. Samarqanddagi Ulug'bek Oliy madrasasi butun dunyoga mashhur bo'lgan. Bu dargohda boshlangan ilmiy ishlar keyinchalik boshqa mamlakatlarga ham ko'chib o'tgan. Samarqand qadimdan minglab olimu ulamolar, shoirlar, buyuk mutafakkirlarni tarbiyalab kamolga yetkazgan. Bu zamin sarhadida 80ga yaqin samarqandiy taxallusi ostida dunyo tan olgan mutafakkirlar yetishib chiqqan.

Shu ma'noda, Markaziy Osiyo falsafa ilmi yo'lida ilm-ma'rifat ziyosini ulashgan, yetuk insoniy fazilatlar sohiblari – akademiklar Ibrohim Mo'minovich Mo'minov (1908 -1974) hamda Alouddin Mahmudovich Bahouddinovlar mintaqada ijtimoiy-falsafiy bilimlar taraqqiyotiningg ijtimoiy-iqtisodiy, g'oyaviy, ma'naviy-axloqiy zaminlari to'g'risidagi ilmiy bilimlar, tarixiy-falsafiy manbalarni o'rganish va tahlil qilish orqali yangi ma'lumotlar, kitoblar, qo'llanmalar yaratish borasida Markaziy Osiyo ilm-fani rivojlanishida yetakchi mutaxassis, faylasuf olimlari ekanligini alohida e'tirof etishimiz zarur.

XX asr Markaziy Osiyo falsafasining buyuk daholari - I.Mo'minov hamda A.Bahouddinovlarni mintaqa xalqlarining ilm-fan va ma'naviyatining avvalgi shon-sharafini qayta tiklash yo'lidagi ishonchli va samarali hamkorligining tub ildizi, hayot chorrahasida uchrashtirgan joy - Samarqand davlat universiteti hisoblanadi.

Zamonaviy O'zbekiston falsafa maktabining asoschisi, taniqli jamoat arbobi hamda mashhur olim - Ibrohim Mo'minov 1928 yildan o'sha paytdagi Oliy Pedagogika akademiyasi (hozirgi Samarqand davlat universiteti)ning ijtimoiy-iqtisodiy fakultetini a'lo baholar bilan bitirib, mehnat faoliyatini shu dargohda olib boradi. Pedakademiya O'zbekiston davlat universitetiga aylantirilgach, filologiya, keyinchalik tarix fakulteti dekani, kafedra mudiri (1933—55) sifatida faoliyat olib borgan.

Zamonaviy Tojikiston falsafa maktabining asoschisi, davlat va jamoat arbobi faylasuf olim Alouddin Mahmudovich Bahouddinov 1911 yilda Samarqand shahrida tavallud topgan. 1931- yilda Oliy

¹ Samarqand iqtisodiyot va servis instituti Ijtimoiy fanlar kafedrasida o'qituvchisi E-mail: nabijonhaqqulov83@gmail.com

Pedagogika akademiyasi (hozirgi Samarqand davlat universiteti)ni bitiradi. 1931-1934- yillar davomida mazkur akademiyada aspirantura yoʻnalishida tahsil oladi. 1928-1930- yillar davomida akademiyada oʻqituvchilik qilish bilan birgalikda oʻz ilmiy ishlarini ham olib boradi. 1931-1934- yillar davomida mazkur akademiyaning psixologiya fakulteti dosenti boʻlib ishlagan. Keyinchalik akademik A.M. Bahouddinov tojik ijtimoiy fanlarining zamonaviy rivojlanish tarixida Tojikistonda zamonaviy falsafiy maktabning asoschisi hisoblanadi[1;3].

Shu oʻrinda taʼkidlash kerakki, Markaziy Osiyo tarixiy-falsafiy tafakkur rivojini oʻrganish, aynan, XX asr Markaziy Osiyo zamonaviy falsafiy tafakkurning shakllanishi tarixini oʻrganish ham dolzarb va katta ilmiy va amaliy ahamiyatga ega boʻlib, bu davr mavzusini ilmiy tadqiq qilishda akademiklar Ibrohim Moʻminovich Moʻminov hamda Alouddin Mahmudovich Bahouddinovlarni xizmatlarini alohida qayd qilib oʻtish joiz.

Darhaqiqat, har bir tarixiy davrning xalq shijoati, buyuk allomalar, ilmu-fan, ilohiyot, davlat va siyosat arboblari faoliyati bilan bevosita bogʻlangan tasnifi va oʻziga xosligi boʻladi. Oʻz davri shukuhidan kelib chiqqan holda akademik-faylasuflarning ilmiy-ijodiy faoliyatlariga sobiq shoʻrolar mustabid tuzumi oʻz taʼsirini koʻrsatgan boʻlsada, biroq, ularning tadqiqotlari markazida Sharq, xususan, Markaziy Osiyo xalqlarining ijtimoiy-falsafiy hamda ilmiy-tabiiy fikrlari muammolari turganligi natijasida, falsafaning oʻta siyosiylashuvini, uni hukmron mafkura xizmatiga tamomila boʻysundirish xurujlarini chetlab oʻtish imkoniyatiga ega boʻldi. Tadqiqotlaridagi umumiylikni koʻrishimiz mumkin. Jumladan, Forobiy va ibn Sino, Jomiy va Navoiydan tortib, Siddiqiy Ajziy hamda Ahmad Donishgacha boʻlgan yirik mutafakkirlar ijodini tahlil qildilar[2].

Xususan, sobiq Ittifoqda Bedilning falsafasi, uning ijtimoiy-falsafiy qarashlari xususida ilk bor akademik I. Moʻminov tomonidan, Mirzo Bedilning bir qator maqola va risolalar yozdi, doktorlik dissertasiyasi orqali tanishimiz mumkin boʻladi[3;113]. Olim tomonidan Bedilning ruh, materiya va shakl haqidagi taʼlimotini, bilish nazariyasini, shuningdek, ijtimoiy-siyosiy qarashlarini tahlil qiladi. Muallif Bedilning tojik va oʻzbek adabiyotiga taʼsiri haqida qisqacha toʻxtalib, Bedilning Yevropada ilgʻor mutafakkirlar darajasiga koʻtarila olganini qayd etadi, tabiatning oʻzini oʻrganish orqali tabiat hodisalarini tushuntirishga chaqiradi. Bu bilan Mirzo Bedil gʻoyalarida dialektik nazariyalarning mavjudligiga ham ishora qiladi.

Bedil asarlarini Tojikistonda falsafiy tadqiq qilish masalasiga kelsak, aytish kerakki, u dastlabki bosqichda Akademik A.M.Bogoutdinov «Tojik falsafasi tarixining ocherklari» asarida Bedilga bir necha sahifa bagʻishlab[4;331], uning falsafasining panteistik mohiyatini koʻrsatib, oʻz davri jamiyatining ijtimoiy illatlarini tanqid qilgan.

Ibrohim Moʻminov turli davrlarda Bedil ijodini turlicha talqin qiluvchilar boʻlganini, ularning nomlarini aytadi. Shulardan Ahmad Donish, Bedilni yaxshi tushunib, “Chor unsur” asarining har bir unsurini oʻzicha tushuntiradi. Tadqiqotchi Temur Moʻminovning keltirishicha, “Ibrohim Moʻminov avval Bedil ijodi bilan Ahmad Donish vositasida tanishgan boʻlsa keyinroq u Sadridin Ayniy, Gʻafur Gʻulom, Shoislom Shomuhamedov yordamida Bedil asarlarining oʻzini toʻliq oʻrgana boshladi. Uning Bedil haqidagi asari hozirgacha Oʻzbekiston falsafasining yetuk, nodir asarlaridan sanaladi” [5;442].

Misol uchun akademik Ibrohim Moʻminov Ahmad Donishning ijtimoiy-falsafiy qarashlarini oʻrganish va tahlil qilish asosida quyidagi xulosaga kelgan: u “oʻz vatani va xalqini qoloqlikdan chiqarish yoʻlini dastlab quyidagi hayotiy muhim tadbirlarni amalga oshirishda deb bildi: mamlakat mustaqilligini taʼminlaydigan adolatli hokimiyat oʻrnatish; irrigasiyani kengaytirish asosida dehqonchilikni rivojlantirish; hunarmandchilik ishlariga har tomonlama yordam berish; fan yutuqlariga erishish uchun harakat qilish; olimlar, vrachlar tayyorlash kerakki, toki aholi ularning xizmatidan bahramand boʻlsin” [6;183-184].

Akademik A.M. Bogoutdinov tojikistonlik ma'rifatparvarlarining falsafiy va ijtimoiy-siyosiy qarashlarini, ma'rifatparvarlar hayoti va faoliyatini tahlil qilar ekan, Ahmad Donish haqida tojik xalqining 19-asr 2-yarmi — 20-asr boshlaridagi eng buyuk mutafakkir va atoqli ma'rifatparvar sifatida yozadi [7;126-132]. A.M. Bogoutdinov yozishicha, agar Ahmad Donishning ma'rifatparvar o'tmishdoshlari faqat maorif zarurligi haqida gapirgan bo'lsa, Ahmad Donish maorif islohotini amalga oshirishning aniq yo'llarini ko'rsatib, aniq bir loyiha bilan Buxoro amiri Muzaffarga taqdim qilaolgan[1;9].

Shuningdek, akademik Alouddin Bahouddinov Abu Ali ibn Sinoning mutafakkir merosidagi murakkab falsafiy atamalarini rus tiliga tarjima qilib, u kelajakdagi tarjimonlari uchun lug'atni yaratdi, bu o'z navbatida murakkab falsafiy va ilmiy matnlarni tushunishga yordam berdi [1;19].

Taniqli faylasuf-olim, professor Omonullo Fayzullayev muhim bir tashabbusni ilgari suradi; "Markaziy Osiyoda yashab o'tgan buyuk allomalarimiz – bir paytlar juda qudratli bo'lgan Buyuk Turon yurtining farzandlaridir. Shunday ekan, ularning tarixini Markaziy Osiyoda yashovchi xalqlar o'zaro uyushib, birgalikda tadqiq etishimiz, bobokalonlarimiz yaratgan durdona g'oyalarni butun dunyoga tarqatishimiz, bu g'oyalarni butun insoniyatning ma'naviy mulkiga aylantirishimiz lozim, der edi ustoz. Haqiqatdan ham, xalqimiz qalbida, genlarida (irsiyatida) donishmandlik sifati yashab kelmoqda" [8].

Xulosa qilib aytganda, XX asr Markaziy Osiyo falsafasining buyuk daholari – akademiklar I.Mo'minov hamda A.Bahouddinovlarni ijtimoiy-falsafiy tafakkur merosini zamonaviy sivilizasiya rivojidadagi o'rni va ahamiyatini - mustaqillik tafakkurini shakllantirish, dunyoga yangicha yondoshuv, teran aql va tafakkur kuchi bilan voqyea va hodisalarni baholay oladigan, mas'uliyat hissini chuqur anglab, loqaydlik va befarqlikka qarshi tura oladigan yoshlar tarbiyasida muhim omillaridan biri ekanligi bilan izohlashimiz mumkin bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Муллобоева Д.А. Академик А.М. Богоутдинов и развитие историко-философской науки в Таджикистане. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата философских наук. – Душанбе, 2016. - С.3.
2. Муминов И.М. Из истории развития общественно-политической мысли в Узбекистане, конца XIX- начало XX вв.Ташкент, 1957, 214с; Богоутдинов, А. М. Очерки по истории таджикской философии. — Душанбе: Таджикгосиздат, 1961. — 332 с.
3. Философские взгляды Мирзы Абдулкадыра Бедиля. Самарканд: УзГУ, 1946. – С.113.
4. Богоутдинов А.М. Очерки по истории таджикской философии.-Сталинабад, 1961 .- 331 с..
5. Мўминов, Т. Научный подвиг Иброхима Муминова // Общество и инновации. 1, 1/с (ноя. 2020), 429–442.
6. Мўминов И.М. Ўзбекистондаги табиий-илмий ва ижтимоий -фалсафий тафаккур тарихидан лавҳалар (XIX асрдан ва XX асрнинг бошларигача). -Т.: Фан,1999. –Б.183-184.
7. Богоутдинов А.М. Из истории общественно-политической мысли таджикского народа // Вопр. философии. - 1961.- № 3. – С. 126-132;
8. Тўраев Б. Маънавияти юсак файласуф эди // https://uza.uz/uz/posts/manaviyati-yuksak-faylasuf-edi_252475
9. Alikulov X., Haqqulov N. Q. Spiritual maturity and philosophical thinking dependence of development //ISJ Theoretical & Applied Science. – 2020. – Т. 4. – №. 84. – С. 164-167.
10. Qahramonovich H. N. Worthy descendants of the Samarkandians: enlighteners Jadids //World Bulletin of Social Sciences. – 2022. – Т. 13. – С. 37-40.
11. Ҳаққулов Н. Қ. Самарканд земля просветителей джадидов //Conferencea. – 2022. – С. 48-52.
12. Ҳаққулов Н. Қ. Сиддикий-Ажзийнинг ижтимоий-фалсафий қарашлари. – 2020.

13. Ризаев И. И., Хаккулов Н. К. ВЛИЯНИЕ ЦИФРОВОЙ КУЛЬТУРЫ НА НЕПРИКОСНОВЕННОСТЬ ЖИЗНИ ЧЕЛОВЕКА В ОБЩЕСТВЕ //Оргкомитет. – 2023. – С. 342.
14. Ҳаққулов Н. Қ. Сиддиқий-Ажзий маърифатпарварлик қарашларида миллий толерантлик масаласи //НамДУ илмий ахборотномаси-Научный вестник НамГУ. – 2020. – №. 10. – С. 296.
15. Азизкулов А. Циклы в научном творчестве //Материалы Первой Международной конференции “Циклы”. Часть первая. Ставрополь: Сев-КавГТУ. – 1999. – С. 106.
16. АЗИЗИҚУЛОВ А. А. Илмий ижодиётида рационаллик ва нораціоналлик: концептуал таҳлилий ёндашувлар: Дис //Фал. фан. – 2007. – №. 2007.
17. Ruzimurodov S. M. Ethnomadonian, Ethnoesthetic Aspects Of The Formation Of A Healthy Lifestyle In Society //The American Journal of Social Science and Education Innovations. – 2021. – Т. 3. – №. 05. – С. 188-194.
18. Рўзимуродов С., Юсупов М. ЎЗБЕКИСТОНДА ФАЛСАФИЙ ФИКРЛАР ИБТИДОСИ ХУСУСИДА //Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах СНД. – С. 253.
19. Haqqulov N. Q. Perfect generation-personality of private education and humanity facilities //Мировая наука. – 2019. – №. 2 (23). – С. 62-63.
20. Ҳаққулов Н. Қ. Сиддиқий-Ажзийнинг ижтимоий-фалсафий қарашлари. – 2020.

